

Mérlegen a Madách-kutatás

Van-e Madách-legenda? Kérdeztem ezt — a kutatás helyzetét mérlegelve — 1971-ben, tizenkét esztendeje, a *Kritika* című folyóirat áprilisi számában. A válasz akkor „sajnosan és többszörösen” igen volt. Azóta megültük a költő születésének 150. évfordulóját (1973-ban), majd újabb évtized rakódott le az időben és 1983 ismét ünnepekkel szolgál: Madách születésének 160. és *Az ember tragédiája* színpadi bemutatójának 100. évfordulójával. A Palócföld szerkesztősége most arra kért, szembesíteném — akár a szó szerinti felidézés pontosságával — akkori megállapításaimat, véleményemet a Madách-kutatás mai helyzetével.

„Az utóbbi évek kutatásai alapvető módszertani és szemléleti változást eredményeztek.” — Ha vázlatosan akarnánk szakaszolni az elmúlt negyedszázadot, azt mondhatnánk: az 1960-as évek valóban az újrafelfedezés és a gyökeres szemléleti fordulat esztendei voltak. Szükségszerű visszahatásaként Madách dogmatikus megítélésének, a Tragédia letiltásának. Ez lehetett az oka, hogy 1964. a költő halálának centenáriuma —, meglehetősen ellentétben a magyar évfordulós gyakorlattal — komoly tudományos eredményeket is hozott és a figyelem nem lankadt az ünnep múltával sem. Az igazi fordulatot két, egymástól függetlenül folytatott és nagyjából egyidőben befejezett kutatás jelentette. *Krizsán László* 1965 elején adta ki Balassagyarmaton, múzeumi füzetként nagyhatású forrásgyűjteményét, *Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez* címen. *Szabad György* könyve, korszakmonográfiája csak 1967-ben jelent meg ugyan (*Forradalom és kiegyezés választóján 1860—1861.*), de akadémiai doktori disszertáció lévén, a szakmai köztudatba már az évforduló évében bekerült. *Krizsán* az életpálya egészére, *Szabad* a választott időszakaszra, de az országos politikába ágyazva tudta bizonyítani, hogy a csesztvei és sztreгови remete legendája nem tényeken alapul, helyette a korában élő és tevékenykedő forradalmi főbízott és az országgyűlési követ valós portréját vázolták. Érdekes és jellemző módon vita a közölt s feldolgozott dokumentumokkal nem folyt — inkább elhallgatták az új eredményeket mindazok, akik szellemi restségből vagy egyéb okból ragaszkodtak a régi, megcáfolt Madách-képhez.

Fontos tudománytörténeti mozzanat, hogy az évforduló táján megjelentek további művek is, egy-egy részterület kutatási eredményeit, vagy az addigi ismereteket összegezők. A teljesség igénye nélkül: *Baranyi Imre* a fiatal Madách gondolatvilágát rekonstruálta, *Waldapfel József* Madách és az utópista Fourier szellemi kapcsolatát vizsgálta, *Magyar Bálint* színház-történeti vázlatot adott, *Radó György* 1964 és 1973 között a Tragédia fordításait gyűjtötte össze és elemezte, a kolozsvári *Kántor Lajos* a drámai költemény százéves utóéletét tekintette át. Elkészült *Sötér István* kisonográfiája is (*Álom a történelemről*, Bp. 1965.); legfontosabb segédkönyvünk, ha Madáchról beszélünk.

Az 1970-es évek ehhez képest kevesebb látványos eredménnyel szol-

gáltak. Annál több aprómunkával, amelyek zöme — megint csak szükségyszerű módon — a legkevésbé ismert életszakaszhoz, az 1850-es évekhez kapcsolódott. Közgyűjteménybe került és megjelent a Madách-család osztályegysége 1850-ből, anyagi helyzetük teljes rajzával; tovább gyűltek az adalékok Madách fogsága ügyében; sokkal gyarapodtak ismereteink a költő nógrádi kortársairól, barátairól. Egyéni hangú, összeválogatott monográfia is esik ezekre az évekre, *Mezei József* könyve: *Madách* (Bp. 1977.)

Az évtized összegezésének a *Horváth Károly* szerkesztette *Madách-tanulmányok* című kötet tekinthető, amely eredetileg 1973-ra, a 150. születésnapra készült, de a hosszú nyomdai átfutás miatt csak a 155-re jelent meg. 1978-ban. Anyaga jellegzetesen átmeneti képet mutat: forrásközlés és feldolgozás, műelemzés és családtörténet található benne egymás mellett.

„Nincs műveinek kritikai kiadása, tüzetes, marxista szellemű életrajza, *Az ember tragédiájának* napjainkig terjedő színháztörténete...” Az 1971-es hiánylista — sajnos — máig is tételesen időszerű. Mindez persze nemcsak a kutatók szorgalmának vagy restségének kérdése. Egyetlen bizonyító példát erre! *Németh Antal* 1933-ban feldolgozta és megjelentette *Az ember tragédiája* színháztörténetének első ötven évéről készült krónikáját. Alapmű ez a javából, ma és a jövőben is nélkülözhetetlen. Nem mondhatjuk azonban: semmi dolgnak ezzel a fél évszázaddal, mert *Németh Antal* már feldolgozta. Azóta újabb régi előadásokról tudunk és amire neki nem jutott ideje, lehetősége, az továbbra is várat magára: kézbe kellene venni a hamburgi, bécsi stb. színházak rendezőpéldányait; képesújságokból, díszlettervekből, jelmezvázlatokból idézhetnénk meg a régi előadásokat. Mindez összehangolt, többhelyütt folyó kutatásokat feltételez — egy olyan területen, amelyről jó, összefoglaló munkánk van! A jelenség nem rendkívüli, hanem természetes: a tudomány továbblépésének hétköznapi, elemi igénye. De eredményeket, meglevő kutatásokat megkerülni, tudomásul venni, mint az 1964 óta történt gyakran a közéleti Madách-arckép ügyében, pazarlás, hiba a súlyosabban közül.

A hiánylista dacára, az 1980-as évek a nagy, összegező vállalkozások évtizedének ígérkeznek. A derűlátást nem a tervek és kutatói szándékok összessége indokolja. Hanem az elkészült vagy munkában levő kiadványok — s valamennyi Nógrád megye kiadásában. Van közöttük életrajzi kronológia (*Radó Györgytől*), régvárt bibliográfia (*Kozocsa Sándor* összeállításában), levéltári iratközlés (*Leblancné Kelemen Mária* szerkesztésében). Várhatóan ez az évtized meghozza a *Tragédia* szövegének kritikai kiadását is, amelyet fordítók, dramaturgok, irodalom-és színháztudósok éppúgy nem nélkülözhetnek mindennapi munkájuk során, mint a közművelődésben dolgozók, az irodalomtanárok, tankönyvírók, antológiaszerkesztők. Őszintén meg kell azonban mondanunk, hogy könyvkiadásunk jelenlegi helyzetében nem számolhatunk a teljes életmű szöveggondozott, jegyzetelt kiadásával, amely legalább kilenc vaskos kötetet igényelne. Nincs is rá égetően szükség. A bizonytalan időrendű versek, a fiatalkori drámák, a feljegyzések a kutatók és az érdeklődők számára fellelhetők *Halász Gábor* 1942. évi összkiadásában. A főmű, a *Tragédia* mellett *Madách* levelezése vár újbóli kiadásra, mert 1959 óta itt történt meg leginkább az ismert anyag gyarapodása.

„Reformtankönyveinkben ma hét év után is a régi, babonává cáfolt megállapítás szerepel.” — Ez a mondat 1971-ben *Madáchnak* az 1948—

49-es polgári forradalom és nemzeti szabadságharc alatti szerepére vonatkozik. De leírhatjuk ma is, 19 esztendőre helyesbítve az évek azóta eltelt sorát, a lényegen mit sem változtatva. Az előttünk fekvő és sokat vitatott gimnáziumi tankönyv (Irodalom a gimnázium II. osztálya számára, 1980.) igazolja, hogy ezen a téren egyenesen visszalépésről beszélhetünk. *Szegedy-Maszáék Mihály* Madách-fejezete (368—407) terjedelmében elégségesnek tűnik a tankönyv arányait tekintve. Tartalmában már kevésbé. Ezúttal mégsem a Tragédia-felfogás és -értelmezés milyenségét firtatjuk, azt elfogadjuk a tudományosan megalapozott, lehetséges magyarázatok egyikének. Pusztán a tárgyi tévedésekre szorítkozunk.

Madách Gáspár Rimay Jánosnak nemcsak barátja, hanem unokaöccse is volt. A Tragédia költőjének édesanyja. Majthényi Anna sohasem volt bárónő. Madách forradalom alatti szerepléséről a teljes mondatot idézzük: „Súlyos szívujaja remeteségre kényszerítette, s így nem vehetett részt a fegyveres harcban...” Hogyan is szól ezzel szemben Nógrád vármegye forradalmi választmányának 1848. július 21-i jegyzőkönyve? A Baja felé útnak indítandó nemzetőregységgel „főbiztos beteges állapota mellett is magát elmenetelre felajánlván”, csak azért maradt ott-hon, mert a következő hadügyminiszteri rendelet kisebb egység küldését irányozta elő. A levéltári adatra, amelyet Krizsán László 1964-ben közölt, szó szerint rimel vissza Madách Pál magánlevele: „...holott a megye őt felmentette —, de ő önként felajánlott akkor...” Rákóczy Jánosnak, Kossuth rejtegetett titkárának álneve volt a Rakovecz; ket-tős családnevűnek, magyarosítottnak feltüntetni tévedés.

Hogy nem a tankönyvíró tollhibáiról vagy az újabb kutatások ismeretének hiányáról van szó, hanem következetesen továbbvitt elvekről, elárulja az utolsó alfejezet megerősítő címe: „Madách utolsó művei, politikai szereplése” — mintha bizony Madách csak 1861-ben politizált volna aktívan. A tanuló a pesti egyetemi évek után egy szót sem talál a megyei közéletéről, Madách centralista felfogásáról, sőt arról sem, hol élt a költő egyáltalán?

„Az ember tragédiája idegen nyelveken olvasmányként és színpadi pályafutása során is egyre gyakrabban lépi át az országhatárokat.” — Az 1960-as években megkezdődött folyamat folytatódott. A tartui észt és a minszki orosz nyelvű Tragédia-előadást — vendéjátékokon — a budapesti színházi közönség is láthatta. A grozniji produkcióról kevesebbet tudunk. Ami az új fordításokat és idegen nyelvű kiadásokat illeti, kö-zöttük két világnyelv is található, a spanyol és a portugál. Mindkettő újabb százmilliókkal bővíti a Tragédia lehetséges olvasóinak körét.

Az igazsághoz tartozik azonban, hogy van a Tragédia színház-történetében néhány fehér folt, amelynek eltüntetése a magyar kultúra elsőrendű érdeke. Román nyelven, hivatásos színház még nem játszotta Madách művét, ugyanígy mindmáig késik a bolgár ősbemutató is. Az NDK-ban a rostocki színház az 1960-as évek elején felvette ugyan műsortervébe a Tragédiát, de bemutatóig nem jutottak el. Német nyelvterületen még mindig kísért a „magyar Faust” legendája és nyilván a hitleri Németország előadásai (1937.: Hamburg; 1939.: Berlin. 1940.: Frankfurt am Main) is óvatosságra intik az illetékeseket. Remekművek kisajátítása és meghamisítása ellen viszont — véleményünk szerint — egyféleképpen lehet védekezni: nyílt eszmecserével, a valós vagy vélt akadályok elhárításával és helyesen értelmezett jó előadások létrehozásával. Ezt mutatja a Nemzeti Színház 1970-es, nagy sikerű vendé-játéka Berlinben és Lipszében.

Ránki György Madách-operája sem maradt társtalan. *Peter Michael Hamel* müncheni zeneszerző 1980-ban fejezte be „Ein Menschentraum” című operáját, amelyben Madách halálos ágyán — anyja és Pál barátja társaságában — álmodja végig az emberiség történetét. A dalművet a kasseli operaház (NSZK) 1981-ben mutatta be és valószínűleg czidén is műsorán tartja.

Végül — most már 1971-es hivatkozási alap nélkül — arról, milyen szerepet vállalt Nógrád megye a Madách-kultusz élesztésében. Nagyrészt a szűkebb pátriának köszönhető, hogy az 1964-es évforduló lendülete megmaradt, eredményei további szintézisek számára összegeződtek. A megyetörténet, a két városmonográfia (Salgótarján és Balassagyarmat), a múzeumi évkönyvek, levéltári kiadványok sora kinevelt a megyében élő vagy élt idősebb kutatók mellé (Belitzky János, Szabó Károly, Szabó Béla) egy olyan középnemzedéket (Horváth István, Praznovszky Mihály, Leblancné Kelemen Mária), amelynek tagjai országosan is számottevő kutatási eredményeket mulathatnak fel. A másik megyei „gyűjtőpont” a csesztvei emlékmúzeum volt. Míg Alsósztrégován a legutóbbi időkhöz az 1964-ben készült, szemléletében és tényanyagában már akkor sem éppen korszerű kiállítás látható (miközben a Madách-múzeum Körzeti Irodalmi Múzeummá minősült át...), addig a csesztvei kúria két szobája előbb a Németh Antal-hagyatékkal több helyiségesre bővült, majd 1973-tól a tárlókban a közönség olyan dokumentumokat is láthatott (például Madách rendőri megfigyelőlapját, másolatát Tompa Mihály *A gólyához* című verséről, a füleki választási jegyzőkönyvet 1848 nyaráról, a Madách-levéltár forradalmi plakátjainak néhány darabját stb.), amelyek még a tudomány számára is itt jelentek meg először a nyilvánosság előtt.

A Madách-kutatás helyzetképe felemás. Friss eredmények, új szemlélet az egyik, régóta húzódozó alapvető munkák, nehezen érvényesülő szemléletváltás az oktatásban és az ismeretterjesztésben a másik oldalon. 1983 ne csak a számvetés ünnepe legyen, hanem alkalom és újabb lehetőség a rendszeres munkára, a világ elé lépő magyar klaszszikus, Madách Imre jobb megismertetésének javára.

Kerényi Ferenc